

“МАСКАРАД ДУШІ” АБО ЩИРА СПОВІДЬ? НОВА СТУДІЯ ПРО АВТОБІОГРАФІЮ В УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ ХХ СТОЛІТТЯ

Констанкевич І. Українська проза першої половини ХХ століття: автобіографічний дискурс: Монографія. – Луцьк: Вежа-Друк, 2014. – 420 с.

Американська індіанська письменниця і критик Пола Ганн Аллен в “Автобіографії злиття” зауважила: “Мое життя – це історія, політика, географія. Це релігія і метафізика. Це музика та мова”. Поліваріантність і синтетичність “історій власного життя”, розмаїття їхніх комунікативних стратегій робить автобіографію одним із найцікавіших і найперспективніших об’єктів студіювання. Її бурхливий розквіт у ХХ ст., популярність на книжковому ринку, а також сучасні генологічні дискусії та актуалізація документально-художніх текстів зумовлюють збільшення уваги теоретиків та істориків літератури до цього жанру. Звісно, його вивчення виходить далеко за межі філології, стабільний інтерес до автобіографії виявляють філософи, соціологи, історики, культурологи, психологи, лінгвісти, фахівці з гендерних досліджень. Мультидисциплінарна проблема автобіографічних текстів у гуманітарних дослідженнях фокусується довкола питання суб’єкта та його ідентичності, уяви й пам’яті; автобіографію трактують не лише як літературний жанр, а й культурний конструктор, соціальний феномен, поведінковий акт або й міф.

У монографії луцької дослідниці Ірини Констанкевич окреслюється специфіка автобіографічного дискурсу в українській прозі першої половини ХХ ст. Вочевидь, до написання цієї книжки авторку спонукало усвідомлення розриву між яскравістю літературного феномена, втіленого в десятках текстів (від Лесі Українки до В. Петрова, від В. Винниченка до Ю. Смолича), неповнотою і фрагментарністю його осмислення вітчизняною наукою про літературу. Якщо в зарубіжній гуманітаристиці сформувалися впливові школи дослідників автобіографії (французька, американська), то в Україні подібні студії почали системно розгортатися лише з 1990-х рр. (М. Жулинський, В. Дончик, С. Гальченко, Т. Гундорова, Р. Мовчан, М. Наєнко, В. Панченко, С. Павличко, В. Агеєва, М. Коцюбинська, О. Галич, М. Федунь, Т. Черкашина, Т. Гажа та ін.).

Історико-літературна рефлексія над автобіографічним дискурсом вимагала ґрунтовних теоретичних засад, що сформульовані в першому розділі монографії. Авторка подає змістовний огляд становлення жанру від часів античності до сьогодення (Августин – Монтень – Руссо – Гете – Лев Толстой), в українській традиції (І. Турчиновський – Т. Шевченко – П. Куліш – М. Костомаров – І. Франко); ревізує головні методологічні

стратегії: психоаналітичну, феноменологічну, семіотичну, гендерну, зупиняючись на етапних працях та найважливіших концепціях зарубіжних дослідників (Г. Міша, Ж. Гюсдорфа, Ф. Лежена, Ж. Старобінські, С. Дубровські, П. де Мана, Дж. Олні). Згадується й термінологічна проблема у зв’язку з появою нових означників: “автофікція”, “его-документи”, “автографія”, “автотематизм”, “автопсихологізм” тощо. Автобіографія не зводиться до жанру, її інтерпретовано як фігуру читання й розуміння, нарративний прийом. Традиційно автобіографію протиставлено щоденнику, мемуарам, біографії; утім в аналітичних розділах монографії І. Констанкевич міркує не так про непорушність меж цих близьких жанрів, як про їхнє взаємопроникнення, дифузю, взаємну мімікрію. Дослідниця торкається істотних для вивчення автобіографії концептів: репрезентативності, “правди”, суб’єктності, обґрунтовуючи тезу, що істинність цього жанру радше нарративна, ніж фактографічна. У монографії висвітлюється специфіка автобіографічного дискурсу в літературі модернізму, що полягає в інтертекстуальній настанові: “Причинно-наслідковий зв’язок між біографією та творчістю руйнується. Біографія ставала контекстом, а не матеріалом для тексту”

(49). Теоретичний розділ рецензованої праці загалом засвідчує наукову сумлінність та ерудицію авторки, її вміння узагальнити різномірні ідеї та концепції, окреслити центральні проблеми дискусії довкола автобіографії.

Наступні три розділи охоплюють величезний корпус текстів українських авторів першої половини ХХ ст.: О. Кобилянської, Лесі Українки, А. Кримського, У. Кравченко, В. Винниченка (розділ 2); М. Хвильового, Ю. Яновського, О. Слісаренка, В. Сосюри, Б. Антоненка-Давидовича, Ю. Смолича (розділ 3); О. Довженка, В. Петрова-Домонтовича, Д. Гуменної (розділ 4). Можна сперечатися про вибір творів і співмірність талантів, приміром, Лесі Українки та Уляни Кравченко, однак сам перелік імен засвідчує неабияку сміливість І. Констанкевич, котра взялася перепрочитати масив творів як хрестоматійних, так і маргінальних у вітчизняному каноні й тому малодосліджених.

Останнім пощастило найбільше. На наш погляд, найцікавіші підрозділи монографії ті, в яких дослідницю не сковував авторитет знаних теоретиків та істориків літератури. Ідеться про повість “Хризантеми” Уляни Кравченко, автобіографічну трилогію Ю. Смолича “Дитинство”, “Наші тайни”, “Віснадцятилітні”, романи Ю. Яновського “Майстер корабля” та Д. Гуменної “Діти Чумацького Шляху”. Аналіз їх позначений оригінальністю та свіжістю погляду. Натомість, висвітлюючи автобіографічний дискурс у прозових творах О. Кобилянської, Лесі Українки, А. Кримського, В. Винниченка, І. Констанкевич подекуди залишається в силовому полі концепцій Т. Гундорової, В. Агеевої, О. Забужко й С. Павличко.

Аналітична стратегія, обрана авторкою (автобіографізм як наративний прийом), ефективна і спонукає до розмови про літературну гру, маскування, “шифрування”, імітацію, роздвоєння – спершу як частини модерністського проекту, а згодом як способу адаптації письменника в тоталітарному суспільстві. Адже автобіографії колишніх петлюрівців Ю. Смолича, В. Сосюри, О. Довженка були покликані не так викласти історичну правду, як приховати її від влади, тому місцями зводилися до

каяття й розвінчання помилок минулого, примітивізації власного життєвого вибору: “І пішов я тоді до Петлюри, бо у мене штанів не було” (В. Сосюра).

Евристичний потенціал монографії засвідчують міркування І. Констанкевич про невротизм автобіографічного дискурсу у прозі багатьох письменників (А. Кримського, М. Хвильового, Б. Антоненка-Давидовича, В. Винниченка). Дослідниця прагне віднайти суб’єктивні та об’єктивні, етичні та естетичні чинники цього феномена, міркує про стильові прийоми вираження й розщеплення особистості, хворобливої нервовості (траншейного психозу, фобії, істерії, меланхолії) в їхніх новелах, повістях, романах. Окремі тези, висловлені авторкою щодо цього психічного явища, потребують ширшого розгортання із застосуванням психоаналітичного інструментарію.

Одна з наскрізних проблем у науковій праці – це жанр, що зумовлено самою природою автобіографії, яка постійно розширює власні межі, та експериментами письменників із літературними формами й засобами саморепрезентації. Увагу І. Констанкевич привертають точки дотику автобіографічних наративів з есеїстикою, мемуарами, епістолярієм, класичним реалістичним та фантастичним романом, історичною драмою, лірикою (в А. Кримського та В. Сосюри), що робить аналіз глибшим та “стереоскопічним”. Часом авторка виходить за межі обраного предмета, наприклад, торкаючись проблематики становлення “нової жінки” в Лесі Українки, “ніцшеанських впливів” у В. Винниченка або “кіноманії” двадцятих років (стосовно роману Ю. Яновського). Це аж ніяк не можна вважати недоліком студії, адже в ній конкретні літературні факти розглядаються в широкому літературному, культурному та історичному контекстах.

Поставити на карб авторці можна хіба послідовне уникнення гендерної та постколоніальної методології, яка могла би бути вельми ефективною для аналізу деяких творів. У зарубіжному літературознавстві з кінця ХХ ст. відчувається зростання цікавості до маргінальних варіацій автобіографії, наприклад, у збірниках праць “Фемінізм та автобіографія: тексти, теорії, методи” (2000), “Автобіографія і постмодернізм”

(1994), "Жінки, автобіографія, теорія: хрестоматія" (1998), "Мультикультурна автобіографія: американські життя" (1992), у працях "Постколоніальна теорія і автобіографія" Девіда Гуддартта (2008) та "Розмови з дзеркалом і Задзеркаллям: Автодокументальні жіночі тексти в російській літературі першої половини XIX століття" Ірини Савкіної (2007). Такі студії, на нашу думку, вкрай потрібні та актуальні для розгляду українського матеріалу, що може становити перспективу дослідження.

Сумнівне вміщення підрозділів про автобіографічні стратегії О. Довженка (4. 1, 4. 2) до розділу "Досвід емігрантів і вигнанців в автобіографічному наративі сорокових років XX століття". Напевно, структурування матеріалу

вимагало в цьому пункті більшої продуманості.

На наш погляд, монографія І. Констанкевич має безумовну наукову вартість та актуалізує низку проблем історії та теорії літератури. Ґрунтовна за змістом, чітка й послідовна за викладом, написана доступно та ясно, книжка стане в нагоді не тільки профільному фахівцеві, а й викладачу і студенту. Праця луцької дослідниці спонукає читача до роздумів над питаннями автобіографічного жанру, стилю й наративу, його специфіки в українському письменстві, використання традиційних моделей та експериментами в царині форми, співвідношення пам'яті та уяви, що важливо в період модернізації української культури та пошуків національної ідентичності.

Отримано 24 березня 2015 р.

*Софія Філоненко
м. Бердянськ*

